

Ю.В. Міщай, завідувач
науково-методичної лабораторії
виховної роботи і формування
культури здоров'я
КЗ «КОППО імені Василя
Сухомлинського»

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГІКИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються основні ідеї здоров'язбереження у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського та їх використання в процесі розвитку творчої особистості.

Ключові слова: творча особистість, здоров'я, здоров'язбереження, творчість, розвиток, індивідуальність, емоційний комфорт, самовираження.

Постановка проблеми. Творче наповнення процесу навчання є важливим компонентом сучасної системи освіти, оскільки креативна особистість має більше можливостей до самовираження, продукування нестандартних ідей, підвищення рівня власної значущості, створення матеріальних та духовних цінностей.

Розвиток творчої особистості – запорука культурного прогресу суспільства. Тому на кожному етапі шкільного життя слід звертати особливу увагу на формування в учнів різноманітних глибоких і міцних знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності учнів, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань. Відкрити в кожній дитині творця, розкрити в

ній неповторний індивідуальний таланти – одне з головних завдань, яке ставить суспільство перед школою.

На розв'язання цього завдання націлює нас низка нормативних актів, державних документів, а саме: Указ Президента України від 28 грудня 2012 року № 756 «Про проведення у 2013 році в Україні Року дитячої творчості»; Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 785 «Про затвердження державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року».

У даних нормативних актах визначено пріоритетні завдання системи освіти, реалізація яких має сприяти формуванню інтелектуального потенціалу молоді шляхом розвитку їх творчості, самореалізації, духовному та фізичному самовдосконаленню; створенню умов для виявлення і підтримки обдарованих дітей; забезпеченню рівного доступу до отримання учнями додаткової освіти, спрямованої на розвиток творчих здібностей.

Виходячи з вищезазначеного, надзвичайно актуальною в умовах сучасного суспільства є проблема розвитку здорової, творчої особистості. Активна та здорова людина надовго зберігає молодість, продовжуючи творчу діяльність, не дозволяючи «душі лінуватись». Можна з упевненістю стверджувати, що можливості опанування учнями навчального матеріалу, розвиток їх творчих здібностей залежать від здоров'я. Разом з тим слід зауважити, що інтенсивні інтелектуальні, емоційні, особистісні навантаження, якими характеризується сучасний навчальний процес, призводять до надмірного психофізіологічного напруження та «педагогічного стресу». Так, статистика свідчить, що за період навчання в школі здоров'я дітей суттєво погіршується. Найчастіше у дітей виникають проблеми з опорно-руховим апаратом, з'являються захворювання серцево-судинної системи, психосоматичні розлади, погіршується зір, зростає ендокринна паталогія та ін. Причинами цього є недостатність валеологічних знань у педагогів, відсутність наступності, системності, послідовності у забезпеченні

здоров'язбережувального супроводу навчально-виховного процесу. У школах досі переважають традиційні форми навчання, під час яких діти проявляють незначну активність, залишаючись пасивними учасниками освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зміцнення та збереження здоров'я школярів є однією зі складних і ключових проблем у педагогіці. Аналіз актуальних досліджень показав, що розвиток науки про здоров'я, правила його зміцнення та збереження мають давню історію. Так, значна увага вихованню та загартуванню дітей і підлітків за допомогою фізичних вправ приділялась в Древній Греції та Римі. Такі відомі філософи, як: Сократ, Кант, Й.Г. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо в своїх творах детально розглядали систему фізичного виховання і навчання, як найважливішу частину з формування навичок збереження та зміцнення здоров'я.

Протягом останнього часу наука про здоров'я інтенсивно розвивалася і дістала практичну спрямованість, наблизилася до життя. Дослідження різних аспектів здоров'я, здоров'язбереження ми знаходимо у публікаціях О. Ващенко, Т. Бойченко, О. Дубогай, В. Оржеховської, Ю. Лісичина, С. Попова та інших. Питання формування культури здорового способу життя дітей розкриті в чисельних працях І. Брехмана, М. Гончаренко, В. Горащука, В. Колбанова, Г. Зайцева, Л. Татарникової. Над розробкою педагогічних шляхів вирішення згаданої проблеми працюють О. Савченко, Л. Анісімова, С. Кириленко, В. Оржеховська, Д. Колесов, О. Костенко, О. Пилипенко та багато інших.

Сучасні наукові дослідження характеризуються зростанням інтересу до питання здоров'язбережувального супроводу процесу навчання та творчого розвитку. Це пов'язано із значним погіршенням стану здоров'я учнів за період їх навчання в школі.

Слід відмітити, що в сучасних наукових працях та педагогічній практиці використовується термін «здоров'язбереження», а також синонімічні

категорії «збереження здоров'я», «охорона здоров'я», «зміцнення здоров'я». Разом з тим термін «здоров'язбереження» на сьогодні не має однозначного визначення. Це зумовлено, принаймні, двома основними причинами. По-перше, донедавна поняття здоров'язбереження було певним чином монополізовано медичною галуззю. По-друге, здоров'язбереження особистості як пріоритетне педагогічне завдання, як безпосередній результат освітньої діяльності обговорюються в педагогіці досить побіжно [10, с. 344].

Список педагогів, які внесли вклад в розробку шляхів здоров'язбереження школярів, очолює В.О. Сухомлинський. Його педагогічна система має здоров'язбережувальну сутність. Питання формування здоров'я дитини у творчості видатного вченого вивчаються у вітчизняній педагогіці О. Савченко, О. Іоновою, В. Горащуком, Н. Побірченко, В. Ликовим, В. Бурчівською та ін.

Мета статті – обґрунтувати важливість використання в сучасній освітній практиці здоров'язбережувальних ідей педагогіки В.О. Сухомлинського в контексті розвитку творчої особистості.

Виклад основного матеріалу. Збереження і зміцнення здоров'я дітей видатний педагог сприймав як важливу умову їх інтелектуального й творчого розвитку та головний аспект практичної діяльності директора школи і кожного вчителя.

«Зміцнити здоров'я людини в дитинстві, не допустити, щоб дитина вступала в юність кволою і млявою – це означає дати їй всю повноту життєвих радощів», – підкреслював В.О. Сухомлинський.

Цій проблемі присвячено чимало праць. А саме: третій розділ книги «Павлиська середня школа»; окремі підрозділи в книгах «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Сто порад учителяві»; окремі статті педагога [3, с. 16].

Хороше здоров'я, вважав В.О. Сухомлинський, є умовою успішного навчання та творчого розвитку. Вивчаючи причину неуспішності, педагоги Павлиської школи дійшли висновку, що у 85% невстигаючих і відстаючих дітей головна причина відставання – поганий стан здоров'я, якась хвороба або нездужання: захворювання серцево-судинної системи, дихальних шляхів, шлунково-кишкові захворювання та інші. Від фізичного стану залежить також інтелектуальний та творчий розвиток, мислення, увага, пам'ять, духовне життя дитини. Спостереження переконали педагогів, що в переважній більшості уповільнене мислення – це результат нездужання, якого дитина часто й сама не усвідомлює. У зв'язку з цим не можна застосовувати до таких дітей методи ефективного, прискореного навчання, перевантажувати дітей напруженою розумовою працею [4, с. 26].

Маємо наголосити на взаємозв'язку та взаємовпливі таких категорій, як «здоров'я» і «творчість». Адже неможливо стимулювати творчі сили дитини без урахування її індивідуальних особливостей та турботи про здоров'я.

Звернемося до визначення поняття «творчість». За українським педагогічним словником С. Гончаренка «творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення» [1, с. 326]. Творчість пов'язана з такими особистісними характеристиками, як активність та ініціатива, адже активність характеризує діяльнісний стан особистості.

Проблема розвитку творчості дітей різного віку була і є об'єктом постійної уваги педагогів і психологів різних історичних епох. Створення умов для розвитку творчості школярів розглядають у своїх працях Ш. Амонашвілі, П. Блонський, О. Залужний, В. Зоц, Я. Корчак, Т. Лубенець, А. Макаренко, О. Музиченко, М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Швацький.

Не менш важливого значення в цьому плані набуває вивчення психологічних аспектів розвитку творчості учнів, які знайшли своє розкриття

в працях А. Богданової, С. Борисова, О. Бененсона, О. Дусовицького, В. Клименка, І. Кулагіна, Н. Лейтеса, Б. Теплова, Л. Фрідмана, Л. Хрипункової та інших.

У багатющій спадщині В.О. Сухомлинського важливе місце посідають його роздуми щодо творчого розвитку дитини, творчого самовираження, а в більш широкому розумінні – виховання індивідуальності, яка повністю реалізує свої задатки. Саме тому вдумливий педагог радив учителю здійснювати індивідуальний підхід, вивчати кожну дитину, вміти побачити і розвинути її індивідуальність. З цього приводу він писав, «що у житті не буде жодної нещасливої дитини, якщо вихователь докопається до «золотої жилки» в кожному вихованцеві й допоможе йому знайти себе».

В умінні бачити в кожному вихованцеві індивідуальність В.О. Сухомлинський розумів уміння педагога сприймати цю індивідуальність такою, якою вона є: з усіма її позитивним і негативним потенціалом, з усіма радощами і бідами, успіхами і невдачами, приємними чи неприємними для педагога реальностями. Під індивідуальністю він розумів сукупність індивідуально-психічних особливостей, що надають індивіду унікальності, неповторності. До індивідуальності особистості вихованця В.О. Сухомлинський відносив [2, с. 62]:

- стан розвитку і здоров'я психічного і фізичного; історію життя вихованця;
- статеві відмінності: вияви (фізичні, психічні, соціальні) дівчат і хлопців, специфіка їхнього внутрішнього розуміння належності до тієї чи іншої статі, вияви статевої поведінки, емоційний стан повинен бути зрозумілим і прийнятним педагогами і батьками;
- своєрідність якостей особистості: специфіка перебігу психічних процесів (відчуття, сприйняття, уява, увага, пам'ять, мислення, усне й писемне мовлення, емоційно-вольова сфера), спрямованість особистості (потреби, мотиви, інтереси, нахили, переконання, світогляд), задатки та

здібності (умови та можливості їхнього розвитку вдома, у школі, у позашкільних закладах; можливість самореалізації), специфіка характеру та темпераменту;

- виховне середовище: дім, найближче побутове оточення, школа, позашкільні заклади, дитячі об'єднання.

Лише увага до кожної індивідуальності, вдумливе ставлення до позитивних і негативних рис, недоліків кожної дитини можуть забезпечити зміцнення її здоров'я, творчий розвиток та успіх у навчанні й вихованні.

Насамперед це потребує самостійного пізнання вчителем кожної дитини, зазначав видатний педагог. На його думку, без знання дитини, без глибокого розуміння всієї складності явищ, які відбуваються в її душі, виховання стає сліпим і тому беззмістовним. Потрібно знати дитину, «знати здоров'я дитини, знати індивідуальні риси її мислення, знати сильні і слабкі сторони її розумового розвитку» [8, с. 217]. Однак проникнення педагога в духовний світ дитини, вивчення її мислення, почуттів, характеру, волі, інтересів – справа надзвичайно складна.

Щоб пізнати дитину, потрібно постійно її бачити, вивчати, спостерігати за нею. «...Спостерігайте, спостерігайте і ще раз спостерігайте. Спостерігайте, як взаємодіють два світа – світ навколишньої природи, праці суспільних відносин і внутрішній духовний світ людини. Спостерігайте, як дитина думає і переживає, якими складними, часом звивистими шляхами пробивають собі дорогу струмочки думки в її голові. Умійте читати найменші порухи думки, почуттів, переживань у кожному русі дитини і особливо в її очах» [8, с. 214].

Пізнати і сприйняти дитину такою, якою вона є – важлива умова реалізації оздоровчої функції школи. «Не намагайтеся змінити, переломити, перебудувати те, що створила в своїй таємничій майстерні природа, – здебільшого ця перебудова може призвести до хворобливих явищ» [8, с. 214].

Зміцнення і збереження здоров'я дитини як важливої умови розвитку її творчості відбувається, на думку В.О. Сухомлинського, значною мірою завдяки дотриманню санітарно-гігієнічних вимог до повсякденного життя, в тому числі до режиму праці та відпочинку, як чинників, що сприяють єдності фізичного, духовного та творчого розвитку школяра.

Так, першою умовою збереження здоров'я дітей були заняття на відкритому повітрі, на зелених лужках, оточених з усіх боків виноградом. Неприпустимо було, щоб учні молодших класів займалися розумовою працею в закритому приміщенні більше 3 годин. Для цього є альтанки. Викладачі школи не припускали, щоб і підлітки 12-15 років виконували домашнє завдання протягом 4-5 годин, тому що це калічить дитину, згубно позначається на її здоров'ї [9, с. 149].

Заняття на свіжому повітрі не лише позитивно впливають на здоров'я школярів, а й сприяють розвитку творчого самовираження.

Милування красою природи створюють у дітей позитивний емоційний стан, викликають радість, спонукають до творчості: складати вірші, казки, оповідання, малювати, створювати «щось своє», притаманне дитині як індивідуальності. В.О. Сухомлинський писав, що складаючи казки, розповіді, створюючи словесний образ, дитина «не просто вправляється у словесній творчості, вона виявляє свій інтелектуальний світ, утверджує свою гідність».

Велике значення для здоров'я, інтелектуального та творчого розвитку дитини має, на думку В.О. Сухомлинського, різноманітність видів розумової праці, чергування праці й відпочинку. Найоптимальнішим початком робочого дня він вважає такий: підйом о 5.30 ранку; ранковий туалет; зарядка і сніданок (до 20 хвилин); виконання домашніх робіт (півтори-дві години до виходу в школу); дорога до школи (5-30 хвилин), що є першим значним відпочинком.

Особливу увагу приділяє В.О. Сухомлинський використанню різних видів розумової праці, чергуванню праці й відпочинку в процесі шкільного

життя (чергування уроків за ступенем складності і за характером розумової праці, періодів набування знань з періодами застосування знань, 30-хвилинні перерви посередині навчального дня тощо). Другу половину дня діти за рекомендаціями педагогів мали займатися цікавою, творчою працею, при цьому здебільшого на свіжому повітрі.

Необхідність виконання домашніх завдань перед класними заняттями В.О. Сухомлинський пояснює тим, що звільнення другої половини дня від інтенсивної навчальної розумової праці є вирішальною умовою зміцнення здоров'я та створення можливостей для творчого розвитку дитини.

При організації літнього відпочинку в таборі В.О. Сухомлинський радив використовувати різноманітні види діяльності. Адже «читаючи книжку, виступаючи з доповіддю перед товаришами, розучуючи роль у п'єсі, беручи участь у гуртку художньої самодіяльності, учень відчуває, що він створює якісь цінності для колективу» [7, с. 144]. Такий відпочинок стає цілющим джерелом повноти духовних сил, оптимізму, бадьорості, фізичного здоров'я.

В.О. Сухомлинський надавав великого значення позитивним емоціям, що сприяють покращенню здоров'я дітей та водночас їх творчому розвитку.

На його думку, атмосфера емоційного комфорту в процесі навчання включає такі компоненти: позитивні емоції, пов'язані зі школою і перебуванням у ній; позитивні емоції, зумовлені рівними, діловими стосунками школяра з учителем, відсутністю конфліктів; емоції, пов'язані з розумінням кожним учнем своїх можливостей у досягненні успіхів у навчанні; позитивні емоції, пов'язані з новим навчальним матеріалом; позитивні емоції, що виникають при оволодінні учнями прийомами самостійного здобування знань. Учитель, вважав В.О. Сухомлинський, повинен уміти створити в учнів внутрішній стан емоційного піднесення, інтелектуального натхнення, бо без цього заняття спричинятимуть тільки байдужість, а нечутлива розумова праця приносить тільки втому. Він рекомендував виховувати так, щоб дитина почувала себе шукачем і

відкривачем знань. Тільки за цієї умови одноманітна, напружена, втомлива праця школяра забарвлюється радісними почуттями й приносить маленькій людині переживання творця.

Василь Олександрович стерджував, що «чернетка» перетворюється в прекрасну поему лише при тій умові, коли дитина захоплена... творчою працею... Якщо немає такої праці, то чудові задатки можуть зовсім не розкритись або спотворитись, все яскраве, самобутнє, неповторно індивідуальне в дитині тускніє...» [6, с. 117].

На глибоке переконання В.О. Сухомлинського, розвиток творчих здібностей багато в чому залежить від спілкування, яке відбувається між дитиною і педагогом. Він визначав людське спілкування як «надзвичайно широке, багатогранне задоволення потреби людини в людині».

Саме вчитель і має створити таке життєрадісне шкільне життя через спілкування з природою, щоденні відкриття чогось нового, відчуття успіху в певному виді діяльності, радістю творення добра оточуючим і, врешті-решт, відчуттям щастя від усвідомлення своєї потреби людям.

В.О. Сухомлинський не уявляв собі виховання здорової особистості, її творчого розвитку без того, щоб кожний вихованець уже в підлітковому віці і особливо ранній юності не досяг визначного успіху в тому виді діяльності, яка найповніше виражає, розкриває його нахили й обдарування. Він відзначав: «Тільки там, де маленька людина переживає почуття гордості від того, що вона в чомусь досягла визначних успіхів, виявила себе, – в індивідуальному духовному житті ми бачимо те, що треба називати енергією думки... Радість розумової праці – ось що стає доступним людині, якщо її духовне життя пройняте почуттям оптимістичної впевненості у своїх силах, почуттям власної гідності» [5, с. 78].

Очікуванням радості має бути осяяне все життя і діяльність дитини. Радість у навчальній праці сама собою не виникає, для цього потрібен успіх. Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, що породжує

енергію для подолання труднощів і бажання вчитися. Тому створення ситуації успіху, вважав Василь Олександрович, – це основа педагогічної взаємодії. Він відзначав, що радість успіху є могутньою емоційною силою. Тому потрібно турбуватися про те, щоб внутрішня сила дитини ніколи не вичерпувалась. Якщо її немає, то, зауважував мудрий вчитель, не допоможуть ніякі педагогічні хитрощі.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що реалізація здоров'язбережувальних ідей педагогіки В.О. Сухомлинського сприяє розвитку творчості школяра, має істотний потенціал для становлення особистості. Цей потенціал полягає в меті, оновленому та здоров'язбережувальному змісті освіти, її формах та методах, які сприяють формуванню:

- творчої спрямованості особистості, що передбачає усвідомлення нею значення насамперед творчих, гуманістичних потреб, мотивів, цілей як провідних у її розвитку та майбутній життєдіяльності;
- творчої самосвідомості, що проявляється у самопізнанні та адекватній самооцінці власної діяльності і поведінки у соціокультурному і соціоприродному середовищі;
- постійному зростанні потенціалу творчої діяльності – стимулювання інтересу і бажання систематично здобувати нові знання, вмінню творчо їх застосовувати, формування умінь експериментувати та вести різноманітні дослідження відповідно віковим можливостям учнів.

Аналіз педагогічного доробку В.О. Сухомлинського щодо проблем зміцнення та збереження здоров'я дітей як важливої умови розвитку творчої особистості потребує подальшого осмислення й залишається актуальним в контексті тих перетворень, що переживає сучасна освіта.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Заболотська О. Гуманістична педагогіка В.О. Сухомлинського як джерело збагачення сучасної педагогічної науки // Наукові записки. – Випуск 78 (1). – Серія : Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ ДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 276 с.
3. Постельняк А.І. Творче використання ідей В.О. Сухомлинського у Школах сприяння здоров'ю // Науково-методичний журнал «Педагогічний вісник» – 2007 – № 2. – С. 16.
4. Свириденко С.О. Формування здорового способу життя школярів в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». Спецвипуск. Частина II. // Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького – Черкаси, 2010. – С. 26.
5. Сухомлинський В.О. // Вибрані твори в 5-ти томах. Т.1. – К. : «Радянська школа», 1976. – 654 с.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори в 5-ти томах. Т.3. – К. : «Радянська школа», 1977. – 670 с.
7. Сухомлинський В.О. Фізичне виховання і проблема вільного часу та відпочинку // Вибрані твори в 5-ти томах. Т.4. – К. : «Радянська школа», 1976. – 640 с.
8. Сухомлинський В.О. Як любити дітей // Вибрані твори в 5-ти томах. Т.5. – К. : «Радянська школа», 1977. – 639 с.
9. Сухомлинський В.О. Павлышская средняя школа. – М. : Просвещение, – 1969. – С. 149.
10. Язловецький В. Здоров'язбереження особистості як педагогічна проблема. // Валеологічна освіта в навчальних закладах України: стан, напрямки й перспективи розвитку. – Кіровоград : Поліграфічне підприємство «Ексклюзив-Систем», 2011. – 344с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Міщай Юлія Віталіївна – завідувач науково-методичної лабораторії виховної роботи і формування культури здоров'я Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського.